

Kroppen och emancipationen

Om idrott och fysisk aktivitet som genushistorisk utmaning

Helena Tolvhed

Kvinnans runda former få icke övergå till den kantighet och knölighet, mannens former hava. De köttiga delarna av bröstet, den fina huden på handen, det milda uttrycket i anletet böra ej genom överdrivet arbete förmanligas eller fördärvas.

Gymnastikens och idrottens historia är, genom ursprunget som förberedelse för krig, sammanknuten med män och maskulinitet. Citatet ovan, av gymnastikpedagogen Per Henrik Ling, illustrerar hur kroppen har varit en viktig symbol för en social uppdelning i manligt och kvinnligt, på ett sätt som har begränsat kvinnors fysiska aktivitet. Då den moderna idrotten från 1800-talets slut fick fäste i Europa och USA etablerades den som ett avskilt manligt rum. Idrotten skulle fostra i gentlemannamässigt uppträdande och respekt för hierarkier. Med betoning av effektivitet, mätbarhet, rekord och konkurrens var den väl anpassad till det moderna handels- och industrikapitalistiska samhället.¹ Idrottens regelverk, ideologi och organisation utformades i en tid då det borgerliga kvinnoidealet föreskrev en passiv och fysiskt svag kropp. Kvinnor har varnats för idrottens skadliga effekter, för maskulinisering och fördärvade reproduktionsorgan. Kvinnors idrott utmanade en etablerad västerländsk självbild av aktiv maskulinitet och passiv kvinnlighet, och gränser drogs mellan lämpliga och olämpliga former av fysisk aktivitet för kvinnor. Mest accepterade och utövade av kvinnor från ca 1900 har folkhälso- och lekbetonade aktiviteter varit, liksom estetiskt tilltalande gymnastik och konstakning och borgerliga, individuella idrotter som tennis, golf och simning.²

Carol A. Osbourne och Fiona Skillen har diskuterat den undanskymda plats som kvinnors idrott intar i brittisk idrottshistorisk forskning.³ Samtidigt har fritid och idrott inte fått särskilt stort utrymme inom kvinno- och genushistorisk forskning, vilken snarare har fokuserat arbetsliv, juridik, politik och

utbildning. Detta trots att genusforskningen, med Osbourne och Skillens uttryck, har identifierat kroppen som "a critical site upon which understandings of women's experiences have been inscribed".⁴ Den roll som idrott har spelat för kvinnors såväl underordning som frigörelse framstår därför för dem som underutforskad. Något liknande gäller, vill jag hävda, i en svensk kontext. Idrottshistorisk forskning har i ganska liten utsträckning uppmärksammat kvinnors idrott, samtidigt som genushistoriker sällan ägnat sig åt fritid och fysisk kultur.⁵

Det genushistoriska fältet har identifierat passivitet som centralt för det borgerliga vita kvinnoidealet och utforskat kroppens och reproduktionens sfär och betydelser för skapandet av kön.⁶ Men fysisk aktivitet, och dess konsekvenser såsom kroppsform och muskler, som del av könsskapande processer har inte uppmärksamrats i nämnvärd utsträckning.⁷ Då kroppen i biologins och medicinens diskursiva praktiker betraktats som oemottaglig för sociala, kulturella och historiska förändringsprocesser har samhällliga maktförhållanden via hänvisningar till kroppen kunnat legitimeras som del av "en naturlig ordning".⁸ Med tanke på att utestängning av kvinnor liksom feminitetens underordnade status har förklarats utifrån kvinnokroppens "specifika karaktär" är det förståeligt att det feministiska projektet ofta har utgått från kroppars betydelselöshet för genusrelationer. Detta vill jag koppla till den feminismens paradox som Joan W. Scott identifierat: problemet att samtidigt hävda skillnad (förtryck) och likhet (lika värde). Kroppsliga skillnader har därmed varit besvärliga att hantera. Feminismens subjekt har snarare varit en abstrakt och kroppslös individ, och likvärdiga intellektuella kapaciteter könen emellan har betonats.⁹ Till detta kommer att senare decenniernas inriktning mot språk inte uppmuntrat studier av kroppen som del av bekömda positionerings- och identifikationsprocesser.

Men kroppen kan också betraktas som del av det feministiska projektet, som säte för symboliska och strukturella utmaningar och för individens stärkande och frigörande. Judith Butler har kallat idrottskvinnan för en queer kropp som aktualiserar frågor om kroppsliga naturligheter. Kvinnors idrott utgör, menar Butler, "one of the most dramatic ways in which [conflicting gender ideals] are staged and negotiated in the public sphere".¹⁰ I debattboken *Svaghetsmyten* hävdade psykoterapeuten Colette Dowling rentav att kvinnors erövrande av kroppen och den fysiska styrkan utgör en förutsättning för frigörelse och jämställdhet mellan könen.¹¹ Kvinnors utförande (som praktik eller som representation) av en historiskt sett så manligt kodad verksamhet som idrott utmanar invanda föreställningar om hur kroppsligt arbete och aktivitet, muskler och kroppskontroll är knutna till kön. Genom kvinnors idrott synliggörs en glidande skala av prestationer som inte enkelt låter sig ordnas efter kön, där en del kvinnor presterar bättre resultat än många män.¹² Kvinnliga

kroppsbyggare har av feministisk forskning lyfts fram som överskridare som utmanar ett bipolärt könsdifferentieringssystem genom att anta ”maskulina” karakteristika. Muskulösa kvinnokroppar avslöjar att muskler är förvärvade snarare än naturliga och utmanar maskulinitetens förment ”naturliga” överlägsenhet.¹³

Den amerikanska historikern Susan K. Cahn menar att kvinnor genom att utestängas från idrotten har hindrats från att på samma sätt som män utveckla fysiska kompetenser och självkänsla.¹⁴ I sin bok om den amerikanska damidrottens historia visar hon att den dominerande strategin för acceptans har varit att göra kvinnors idrott så ofarlig som möjligt och hävda dess förenlighet med dominerande definitioner av kvinnlighet. Kamp-, kraft- och tävlingsidrott har betraktats som olämplig för kvinnor på ett sätt som avskräckt från utövning. Cahn diskuterar kvinnors idrott som en arena för nöje och frigörelse och en lesbisk frizon, samtidigt som hon synliggör det motstånd och den stigmatiserande diskriminering som idrottskvinnor drabbats av.

Genom aktiviteters påverkan på kroppens gestaltning har förment ”kvinnlighet” respektive ”manlighet” kroppsform materialiserats och förstärkts. Ideal som dikterar att manskroppen ska ha en väl utvecklad överkroppsmuskulatur medan kvinnokroppen inte bör uppvisa synliga muskler har påverkat aktiviteternas inriktning och omfattning. Här blir kroppen på ett mycket påtagligt sätt en produkt av historien och kulturen. Som R.W. Connell har framhållit kan idrott ses som en social praktik som i likhet med kläder och smycken syftar till att förstärka skillnaden mellan könen. Idrotten är, menar hon, ”part of a continuing effort to sustain a social definition of gender, an effort that is necessary precisely because the biological logic [...] cannot sustain the gender categories”.¹⁵

Fysisk aktivitet bör alltså, menar jag, inbegripas i forskning om hur historiskt präglade och föränderliga erfarenheter formar oss som människor. Här finns formande normer och kroppsliga upplevelser av motstånd och gemenskap. Vad har fysisk aktivitet – i sina såväl kroppsliga som sociala aspekter – betytt för historiska subjekt? Vilka sociala normer, positioneringar, identiteter och relationer har upprätthållits eller satts på spel? Vilka njutningar har kommit ur själva det utmanande i aktiviteten, i att tänja femininitetens gränser?¹⁶ Som område illustrerar fysisk aktivitet och idrott tydligt hur det Sandra Harding benämnt symbolisk, strukturell respektive individuell nivå hänger samman i konstruktioner av genus.¹⁷ Den inriktning och omfattning som flickors och kvinnors fysiska aktiviteter tagit sig historiskt har påverkats av såväl strukturella hinder (möjligheter att träna och tävla, tillträde till idrottsplatser) som disciplinerande normer som både påtvingats och internaliserats.

Men trots att strömningar inom feminismen har jagat ett starkt feministiskt subjekt som utmanar och överskrider sociala förväntningar har man sällan vänt sig mot idrott och fysisk aktivitet för att finna, eller för den delen utforma, ett sådant subjekt.¹⁸ Inte heller har idrottens kvinnor särskilt ofta kopplat sin idrottverksamhet till emancipatoriska ambitioner. Eva Olofsson, vars avhandling i pedagogik från 1989 med empirisk tonvikt på gymnastik och fotboll alltså är det enda större arbete om kvinnors idrott i Sverige, bedömer att idrotten blev en arena för jämställdhetsaktivism först på 1970-talet.¹⁹ Detta stämmer om utgångspunkten är den idrott som organiserats inom Riksidrottsförbundet. I pågående forskning har jag emellertid stött på ett förbund som sätter kroppslig aktivitet och utveckling i samband med social frigörelse: Svenska kvinnors centralförbund för fysisk kultur.²⁰ SKCFK bildades 1923 med nära band till kvinnorörelsen och hade sin mest intensiva verksamhet fram till 1929. Förbundet leddes av några av tidens mest högprofilerade yrkeskvinnor, som läkarna Ada Nilsson och Karolina Widerström, gymnastikreformatorn Elin Falk och historikern Lydia Wahlström. Den senare hade liksom Nilsson varit aktiv i rösträttsrörelsen. Förbundets verksamhet syftade till att öka ”kroppslig och andlig hälsa, arbets- och samhällsduglighet” bland kvinnor, genom att främja alla former av gymnastik, idrott och friluftsliv. Det skulle utgöra en paraplyorganisation för kvinnlig idrott i Sverige och verka för kvinnors tillträde till badhus och idrottsplatser. Till skillnad från vad som var fallet i den svenska idrottsrörelsens damidrottsverksamhet styrdes förbundet helt av kvinnor.

Hur ska SKCFK förstås som initiativ och rörelse? Jag tror att förbundet bör ses som del av en samtida diskussion om kvinnors betydelse för och funktion i samhället. Med rösträtten hade kvinnor blivit politiska subjekt med en relation till staten vilket, som Joan W. Scott påpekat, medförde att deras sociala beroenderelation i förhållande till män framstod som motsägelsefull.²¹ Och som Ulla Wikander har framhållit flyttade könskonfliktens huvudfokus under mellankrigstiden från rättighetskamp till en kamp om förvärsarbete.²² Att idrotten i detta sammanhang framstod som intressant för en del feminister vill jag koppla till att man föreställde sig att de utökade formella rättigheterna skulle åtföljas av kvinnors ökade deltagande i offentligheten. Det är alltså, tror jag, ingen slump att 1920-talet både internationellt och i Sverige var ett genombrottsdecennium för kvinnors idrott. Det uttalat feministiska internationella kvinnoidrottsförbundet *Fédération sportive féminine internationale* (FSFI) anordnade, i protest mot Internationella Olympiska Kommitténs vägran att uppta kvinnors friidrott (”allmän idrott”) på OS-programmet, under 1920- och 30-talen fyra stycken internationella kvinnospel, bland annat i Göteborg 1926.²³

År 1926 hölls den så kallade Damolympiaden på Slottsskogsvallen i Göteborg. Här vinner fransyskan Marguerite Radideau 60 meter sprint. 15 herrar tar tiden på varsin deltagare i loppet. Foto: Bertil Norberg. Från arkiv hos Sveriges Centralförening för Idrottens Främjande.

Flera av SKCFK:s centrala aktörer var även verksamma inom Frisinnade kvinnor, vars veckoutgivna *Tidevarvet* (1923–36) fungerade som idrottsförbundets organ. I artiklarna om idrott framträder en specifik och för sin tid delvis utmanande förståelse av kvinnokroppen, som stark, utvecklingsbar samt (fysiskt och yrkesmässigt) presterande. En kritisk udd riktades mot fördomar som kvinnor förväntades anpassa sig efter och mäns krav på bevarad attraktiv ”kvinnlighet”.²⁴ En av de fränaste och flitigast förekommande rösterna var läkaren Andrea Andreen. I en feministisk analys placerar hon damidrotten i ett sammanhang av manligt motstånd mot kvinnors frammarsch på olika samhällsområden:

Är det inte lustigt att varje gång kvinnorna vidgar sitt verksamhetsområde, så talas det stora ord om att de inte kommer att kunna göra sig gällande och att de kommer att ta obotlig skada till själ och kropp, om de överskrida sina gamla rämärken.²⁵

Olikheterna mellan individer inom könet är, menar Andreen, större än de genomsnittliga skillnaderna mellan könen, och även sociala faktorer spelar

in: "Låt det gå ett par generationer i vilken uppfostran, tradition och suggestion är rent mänskliga ej specialiserade för vardera könet. Sen får man se."²⁶ Friskare och starkare kroppar framträder som en strategi för samhällsdeltagande och erkännande i arbetslivet: "De svenska kvinnorna ha lidit nederlag i likalönefrågan. Man åberopar sig på kvinnornas större sjuklighet. Bort med den! Kvinnorna måste därför idka mera idrott, sport, fotvandringar."²⁷

För kvinnorna i SKCFK var idrottens symboliska dimensioner uppenbara och därmed var erövrandet av denna samhällsarena betydelsefull i jämställdhetsarbetet. Fysiskt sunda och robusta individer skulle visa sin duglighet ute i samhället och på så sätt motbevisa kvardröjande fördomar. SKCFK visar ett sammanhang där intellekt och politik inte föreställdes stå i motsättning till, utan istället vara förenade med det kroppsliga. Genom kopplingen till rösträttsrörelsen, Frisinnade kvinnor och *Tidevarvet* måste detta också betraktas som ett av hittillsvarande forskning föga uppmärksammat inslag i mellankrigstidens kvinnorörelse. SKCFK hänvisade till det moderna samhällets behov av kvinnor som arbetskraft men också till rättviseperspektivet: I egenskap av nyttiga samhällsmedborgare hade kvinnor rätt att delta.

Med en historia sammanknuten med maskulinitetsfostran tycks idrotten allttjämt i dagens samhälle vidmakthålla värden som handlar om att prestera och konkurrera, om den starkes rätt.²⁸ Utrymmet för vad kvinnor tilläts att fysiskt prestera utan att utsättas för olika former av disciplinering och diskriminering har utvidgats under senare decennier, och vid kommande olympiska spel i London 2012 blir boxning för damer en OS-gren. Men idrottskvinnan har allttjämt i vår samtid en symbolisk sprängkraft. Villkoren för flick- och pojkk-, dam- och herridrott vad gäller ekonomiska ramar och medieutrymme, eller tillgång till träning och idrottsplatser, är allttjämt helt olika. Kön är fortfarande en fundamental princip för idrottens organisering och uppdelningen i dam- och herrklass tas för given även i sådana idrotter där fysisk styrka har marginell eller ingen betydelse, som exempelvis skytte. Samtidigt visar sig könsindelningen ständigt bråkig. De könstester som sedan 1960-talet har genomförts vid stora tävlingar för att undvika genusfusk – det vill säga att de manskroppar som konstrueras som överlägsna deltar i damklassen – har gång på gång fått anta nya former. Med visuell inspektion av könsorgan, kromosomtester och mätning av hormonhalter har man sökt sätta absoluta gränser i någonting som visat sig vara undanglidande och forma kontinuum snarare än dikotomier.²⁹ Kvinnor som är "alltför" överlägsna sina motståndare drabbas av misstanke om att de "egentligen" är män, ett faktum som tydligt illustrerar hur idrottsprestationen allttjämt kopplas samman med maskulinitet.³⁰ Att idrotten på detta sätt ännu på 2000-talet ställer till med genustrubbel och genusprovokationer understryker dess relevans för den genushistoriska forskningen.

Emancipation and the body: on sport and physical activity as a gender history challenge

The article argues for sport and physical culture to be recognized as a fruitful field for gender history research. I would argue that different forms of physical activity should be considered part of the processes that create, reproduce, or challenge current gender positions – and identifications – be it symbolically, structurally, or individually. Women's sport challenges the historical linkage of femininity and passivity, as well as calling into question the 'naturalness' of the body and gender. Physical activity shapes the body in historically or culturally specific ways at the same time as the body, by embodying or challenging norms, in turn shapes history. The empirical examples discussed include Svenska Kvinnors Centralförbund för Fysisk Kultur (the Swedish Women's Central Federation of Physical Culture), an association that was active in the inter-war period and had close links to Sweden's liberal women's movement. Based on a feminist analysis, bodily activity and strength are here viewed in relation to women's emancipation.

Keywords: gender history, sport, the body, feminism

Noter

- 1 Gail Bederman, *Manliness & Civilization*, Chicago 1995; Hans Bonde, *Mandighed og Sport*, Odense 1991; Michael S. Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History*, New York 1996; J.A. Mangan, *Manufactured Masculinity: Making Imperial Manliness, Morality and Militarism*, Abingdon 2012.
- 2 Susan K. Cahn, *Coming on Strong: Gender and Sexuality in Twentieth-Century Women's Sport*, New York 1995; Jennifer Hargreaves, "The Victorian Cult of the Family and the Early Years of Female Sport" i *The Sports Process: A Comparative and Developmental Approach*, (red.) Eric G. Dunning, Joseph A. Maguire och Robert E. Pearton, Champaign, Ill. 1993, s. 71–84.
- 3 Carol A. Osbourne & Fiona Skillen, "The State of Play: Women in British Sport History", *Sport in History* vol. 30 nr 2 2010, s. 189–196.
- 4 Osbourne och Skillen, s. 191.
- 5 Se dock två avhandlingar i pedagogik med historiska perspektiv: Eva Olofsson, *Har kvinnorna en sportlig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*, Umeå 1989; Håkan Larsson, *Iscensättningen av kön i idrott*, Stockholm 2001.
- 6 Se till exempel Louise A. Tilly och Joan W. Scott, *Women, Work, and Family*, New York 1978; Anne McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, London 1995; Susanna Hedenborg och Ulla Wikander, *Makt och försörjning*, Lund 2003; Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten*, Stockholm 2005.
- 7 I min avhandling hämtar jag inspiration från mediastudier och sociologi i resonemang om idrottskvinnan: Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, Umeå 2008.
- 8 Sander L. Gilman, *Difference and Pathology: Stereotypes of Sexuality, Race, and Madness*, Ithaca 1985; Stuart Hall (red.), "The Spectacle of the Other", i *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, Stuart Hall, London 1997. Feministiska filosofer har intresserat

- sig för hur kroppen kulturellt har konstruerats som biologiskt given, se Moira Gatens, *Imaginary Bodies: Ethics, Power, and Corporeality*, London 1996; Elisabeth Grosz, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington 1994.
- 9 Joan W. Scott, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge 1996, s. 154, 173.
 - 10 Judith Butler, "Athletic Genders. Hyperbolic Instance and/or the Overcoming of Sexual Binarism", i *Stanford Humanities Review*, vol. 6, nr 2 1998, s. 108.
 - 11 Colette Dowling, *Svaghetsmyten. Kvinnor på väg mot fysisk jämlikhet*, Stockholm 2002.
 - 12 Se vidare resonemang i Helena Tolvhed, "Idrottshistoriska utmaningar och periferier. Om kritisk historieskrivning och idrottskvinnan som normbrytande figur", i *Kulturstudier, kropp och idrott. Perspektiv i gränslandet mellan natur och kultur*, (red.) Helena Tolvhed och David Cardell, Malmö 2011, s. 48–54.
 - 13 Rosalyn Diprose, *Corporeal Generosity: On Giving with Nietzsche, Merleau-Ponty, and Levinas*, Albany 2002, s. 64–65; Laurie Schulze, "On the Muscle", i *Fabrications: Costume and the Female Body*, (red.) Jane Gaines och Charlotte Herzog, New York och London 1990, s. 59; Yvonne Tasker, *Spectacular Bodies: Gender, Genre and the Action Cinema*, London 1993, s. 141–146.
 - 14 Cahn, s. 5.
 - 15 R.W. Connell, *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*, Stanford 1987, s. 81 (kurs. i orig.).
 - 16 I en recension av Jonny Hjelm's bok om damfotbollens historia, *Amasoner på planen*, framhåller Sara Edenheim vikten av att problematisera motiven bortom "för att det var roligt". Till exempel kan det förbjudna i aktiviteten ha utgjort en lockelse, menar hon. Se Sara Edenheim, recension i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 2005.
 - 17 Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Ithaca 1986.
 - 18 Scott 1996, s. 159.
 - 19 Olofsson.
 - 20 SKCFK nämns kort i Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsambället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*, Stockholm 1991, s. 184.
 - 21 Scott 1996, s. 169.
 - 22 Ulla Wikander, "Delat arbete, delad makt", i *Kontrakt i kris. Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, (red.) Gertrud Åström och Yvonne Hirdman, Stockholm 1992.
 - 23 Helena Tolvhed, "Damolympiaden i Göteborg 1926 och det olympiska spelet kring kvinnlig friidrott", *Idrott, historia och samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift* 2008.
 - 24 *Tidevarvet* 1928:25; 1929:5.
 - 25 Andrea Andreen, "Idrottsflickor på stadion", *Tidevarvet* 1926:37.
 - 26 Andrea Andreen, "Sen får man se!", *Tidevarvet* 1927:47.
 - 27 *Tidevarvet* 1925:19.
 - 28 Mangan 2012.
 - 29 Cahn, s. 263; C.L. Cole, "Close Encounters: Sport, Science, and Political Culture", i *A Companion to Cultural Studies*, (red.) Toby Miller, Malden 2006, s. 344–345.
 - 30 Jämför Cahn, s. 1–2, 264–265. Ett exempel på senare år är den sydafrikanska medeldistanslöparen Caster Semenya, vars könstillhörighet under senare år har varit föremål för utredning.